

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES*

Az első magyar tűzzománc jelvénygyár jelvénygyűjteménye

Az 1899-ben alakult üzem eleinte az akkoriban igen kapós kezelőgombokat is gyártotta a jelvények, plakettek, zománcablák mellett. Ez azonban egy idő után nem volt szükséges, ezért a gyártását beszüntették. Maradt a zománcablák, plakettek, jelvények gyártása.

I. AZ ELSŐ KORSZAK, 1899–1929

Az első korszakban, az 1899 és 1929 között eltelt időszakban egyesületi, párt, alkalmi, megjelölésre alkalmazott jelvények készültek. Jellemző sokukra az igen munkás kidolgozás. Igen apró jelvények is voltak, kézzel lombfűrészelt kivitelben. A színes részek tűzzománcozással készültek. A jelvényeket biztosítótűvel vagy egyenes tűvel rögzítették.

Külön figyelmet érdemelnek a politikai jelvények. Ezek közé tartoznak a háborús, katonai darabok is. Az első világháború idejében például kitüntetések készültek. Az irredenta jelvények nagyon népszerűek voltak. Például: „Nem, nem, soha!” „Magyar–lengyel határt!”, Trianon-kereszt stb. A választások alkalmából például a jelvénybe papírképeket ragasztottak a jelölt arcképével. Károlyi Mihály képét sokan viselték keretbe foglalt jelvényben. Az uralkodók: Ferenc József és Vilmos császár arcképét ábrázoló jelvények nagy számban készültek.

A jelvények népszerűségére jellemző, hogy édesapám, Berényi Lajos, aki az első világháborúban önkéntesként szolgált, a katonaeorvost rábeszélve, hogy adja meg az engedélyt számára a bevonuláshoz, a frontról engedéllyel hazajött, mert nagyon sok volt a jelvény megrendelés, szükség volt a munkájára.

A székely hadosztály jelvénye kicsiny és nagy méretben is elkészült. A nemzeti áldozatkészség szobra jelvény formájában is népszerű volt. Különböző egyesületek: legény- és leányegyletek készítették jelvényeket tagjaik részére. Énekkarok, zenekarok az összetartozás erősítése céljából készíthették a jelvényeiket. Hirdetés céljából is rendeltek jelvényeket egyes vállalatok, intézmények. Ilyen volt például a Párizsi Nagy Áruház. Némelyik újság is „szóróanyagként” rendelt reklámjelvényeket, nevének feltüntetésével. Alkalmi esetre, mint a Fülléres Gyors céljára készült jelvény. A Tündérvásár is ilyen rendezvény volt.

A vallási jelvények, medálok mindjárt igen népszerűek lettek. Szenteket ábrázoló jelvények, medálok mindenféle változatban készültek. Az evangélikus egyház jelképe, a Luther-rózsa többfé-

* 1072 Budapest, Király utca 27.

le méretben készült. A református csillag is igen népszerű volt. A különféle katolikus rendek jelvényei kezdettől fogva nagy számban készültek. Piaristák, domonkosok, ciszterciták, bencések különféle méretben készítették el jelvényeiket.

Nyilvánvaló, hogy ebből a korszakból van a legtöbb, ma már felismerhetetlen, érthetetlen jelképet és szöveget tartalmazó jelvény.

II. A MÁSODIK KORSZAK, 1929 ÉS 1945 KÖZÖTT

A családi hagyomány szerint az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készültek az első iskolajelvények, talán éppen a tulajdonos ötletéből. Mindenesetre ezt a szokást külföldön általában nem ismerik. A fennmaradt üzleti könyvek tanúsága szerint már a Kazinczy utca 10-ben megkezdődött az iskolajelvények készítése az 1920-as évek elején.

Rendeltetésük szerint kétfélék lehetek: sapkajelvények, amelyeket a diákok a kötelezően előírt sapkájukon hordtak és a kabátra, ruhára tűzhető „fazonjelvények”. A sapkajelvények nagyobb méretűek voltak, sokáig, ún. „tolltartóval” ellátva. Ebbe a tolltartóba tűzték a diáksapka kiegészítő díszét, a tollat, rendszerint darutollat. A sapkára ezeket a jelvényeket az erre a célra kialakított két szűrővel erősítették fel. A szűrőkat a sapkába vágott nyílásokba dugták, és hátul varrással vagy ragasztással rögzítették. A fazonjelvények rendszerint teljesen megegyeztek a sapkajelvényekkel alakjukra és mintájukra nézve, csak kisebb méretükkel tértek el azoktól. Kisebb változtatások néha mégis előfordultak közöttük, éppen méretüknél fogva. A felerősítést biztosítótűvel vagy egyenes tűvel végezték. A fazonjelvényeken tolltartó nem fordult elő.

Az iskolajelvények megrendelői kezdettől fogva legtöbbször a kalaposok és sapkakészítők voltak. Rendszerint maguk az iskolák tervezték meg a jelvényt, és a kalapost vagy a sapkakészítőt bízták meg a jelvények beszerzésével. A diákok aztán náluk vásárolhatták meg az iskolajelvényeket. Erre utaló megjegyzések a fennmaradt rendelőkönyvekben találhatók. A megrendelők általában többféle iskolajelvényt is rendeltek.

Először az egyetemisták között terjedt el a jelvényviselés szokása. Tőlük vették át a középiskolás fiúk ezt a szokást. A leányok csak utánuk tértek rá a jelvények viselésére. Az alsóbb iskolákban hosszú időn át csak levantejelvényt hordtak.

A jelvények tervrajzát a megrendelő adta. A rajz készítője csak ritkán deríthető ki a rendelőkönyvből. Rendszerint az iskolai rajztanár tervezte a mintát, de előfordult, hogy a diákok tervét fogadták el. A rendelőkönyvbe gyakran a jelvénynek csak a „házi használatra” szolgáló „beceneve” került be, így nem egyszer nehéz, sőt lehetetlen az azonosítása. A rendelőkönyvből sokszor hiányzik ebben a korszakban a jelvény rajza. Tetézi a bonyodalmat, hogy gyakran csak a megrendelő kalapos vagy sapkakészítő neve szerepel a jelvény megjelölése nélkül. Ezért számos azonosíthatatlan iskolajelvény mintája is található a gyár gyűjteményében.

Az iskolajelvény ábrája sok esetben a magyar címer volt, esetleg az iskola nevével ellátott körirattal. Legtöbbször észrevehető az a szándék, hogy a rajz emlékeztessen az iskolára, annak helyére, jellegére, nevére. Ezt nemcsak felirattal igyekeznek elérni, hanem a helységre jellemző más ábrával, például a címerrel, jellegzetes sajátsággal (folyóval, várral stb.) Amint a politikai élet megváltozott az 1920-as évektől, az iskolajelvények ábrái követték ezt a változást. Kezdetben, mint láttuk, a magyar címer volt igen gyakori, majd a különféle város címerek, az iskolaalapítók címerei, vallási és világi jelképek számos változata lett általános. Természetesen az előző korszakban szokásos egyéb jelvények viselése továbbra is folytatódott. Sportjelvények: egyesületi és alkalmi, kitüntetés jellegű jelvények szép számban készültek. Ezeket az előző időszakhoz képest az egyszerűsödés jellemezte.

III. AZ 1945-TŐL 1989-IG TERJEDŐ KORSZAK

Bár nem egységes, de mégis döntő eltérést mutat ez a korszak az előzőkhöz képest. A szocialista társadalmi rend a jelvényekre is rányomta bélyegét. Ez nemcsak a lépten-nyomon előforduló vörös csillag ábrájában látható. A rendszer jellegzetes alakulatai: szocialista brigádok, szakszerve-

zetek, egyéb intézmények előszeretettel rendeltek maguknak jelvényt. A versenyek rendezése általánossá vált. A helyezetteket jelvénnel is kitüntették. A különféle túrák egyre népszerűbbé váltak, versenyszerű kirándulások is. A feladatokat teljesítők teljesítménytúra jelvényeket kaptak. Sokan csakis ezért a jelvényért vettek részt a kiránduláson. A jelvények rajza egyszerűsödött. Méretük az első korszakhoz képest megnőtt. Az egyes nagyvállalatok is hagyományos emblémájukkal ellátott jelvényeket készítettek. Ekkor kezdett általánossá válni, hogy az egyes feladatokat ellátó dolgozók jelvénnel igazolták hitelességüket. A „portás”, „öltözőőr” stb. jelvények tulajdonosai igazolványuk mellé kapták a jelvényt. Feltűnő jelvények jelezték például azt, hogy az illető jelvény-tulajdonos „targonca mozgatására jogosult”.

Kezdett feltűnni és tért hódítani a hideg zománc alkalmazása.

1945 után a magánkereskedelem gyakorlatilag megszűnt, ezért az iskolajelvényeket maguk az iskolák rendelték meg. Másrészt a sapkaviselés és a „sapkapajzsok” megritkultak. Mindez a rendelőkönyvekben nyomon követhető, megszűntek a megrendelések.

Ebben az időszakban megváltozott az iskolajelvények szerepe: kibővült. Már nemcsak azt jelölte, hogy a diák abba az iskolába járt, hanem azt is, hogy a jelvény viselője az iskola kiváló diákja, vagy esetleg az iskola jubileumi évében látogatta az intézményt. Tehát a jelvénynek az iskola diákjait azonosító szerepe bővült a kiváló diákokat megkülönböztető szereppel, esetleg a jeles esztendő kitüntető megjegyzésével. A megkülönböztetés rendszerint koszorú hozzáadásával történik, de előfordul, hogy évszámokat jelölnek meg a jelvényen.

1945 után az iskolajelvények nem egyszer „osztály jelvényekké” változtak, tehát a jelvények viselőinek köre csökkent. Ennek ellenére ötletgazdagok az iskolajelvények mintáinak változatai. Készültek utóbb „öregdiák jelvények” is. Ezeket az iskola egykori diákjai hordták. Ezek ugyancsak az eredeti iskolajelvény mintájának változatai. Előfordult, hogy az iskola diákjainak egyes csoportjai: kiváló énekkarosok, a világháborúban hadbavonult diákok stb. külön jelvényt viseltek.

1945 után a megváltozott politikai viszonyok tükröződtek a jelvények ábráin, még a feliratokban is. Így történt ez ugyancsak az iskolajelvényekben. Természetesen a jelvényeken szereplő elnevezések erősen függtek a politikai helyzettől: sok lett köztük a korszakban hivatalosan népszerű személy neve, a fogalmak is a politikai rendszerre jellemzők voltak. A vállalatok, intézmények, iskolák neve ennek függvénye lett. A jelképes ábrák ugyancsak a politikai irányvonalat követték. A koronás címer helyett először a Kossuth-címerek jelentek meg, majd helyettük a hivatalos állami címer és ennek tartozékai: a vörös csillag, a sarló-kalapács stb. Az iskolajelvényekről is eltűntek a vallásos jelképek, a keresztek, legfeljebb elrejtve maradhattak meg.

Egy idő után a Kossuth-címer viseléséért, különösképpen gyártásáért börtön járt. Ezért volt olyan jelentős 1956. október 23-ának az a követelése, hogy állítsák vissza nemzeti címerünként a Kossuth-címert. A forradalom napjaiban az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár nagyon sok Kossuth-címert készített. Aztán sürgősen abba kellett hagyni a gyártását hosszú időre, amíg a demokratikusan választott magyar országgyűlés első határozata a Kossuth-címer visszaállítása lett.

A versenyek mindenfelé elterjedtek: munkaversenyek, sportversenyek, tanulmányi versenyek és egyebek: a díjazás jelvények formájában történhetett.

A teljesítménytúrák tömegeket mozgattak meg. A szép kirándulást még vonzóbbá tette a jelvény, amelyet az, aki lejárta a kijelölt utat: 25, 30, 50 km távolságot, jutalomként átvehetett. Berényi Lajosné ötlete volt, hogy az évről-évre megrendezett túrákon azonos mintájú, de különböző színű jelvényeket kapjanak a résztvevők. A túrától függően a jelvény színe jelölhette a részvétel sorszáma, tehát hogy hányadik alkalommal teljesítette a túrázó a kitűzött feladatot. Más túráknál pedig kedve szerint választhatott a kitett színű jelvények között a sikeres résztvevő.

A vállalatok nagy számban készítettek törzsgárda tagjelvényt. Méghozzá feltüntették rajta, hogy hány esztendeje dolgozott az illető vállalatnál. Ez a jelvénybe foglalt elismerés jelentős anyagi jutalommal is járt sok esetben. Volt általános pedagógus törzsgárda jelvény, de sok vállalat készített saját emblémájával ellátott törzsgárda-jelvényt is.

A fennálló politikai rendszerre jellemző, hogy egyes jelvényeket betiltott, például a turullal ellátott sportegyesületi jelvényt. A turul nem volt „szalonképes” a szocializmusban.

IV. 1989 UTÁN

A politikai rendszer megváltozott, és ez a változás erősen tükröződik a jelvényekben is. A nevek a rendszer változása szerint cserélődtek. A jelképek is megváltoztak. A vallásos jelképek nagy számban megjelentek ismét. Eltűntek a szocialista ábrák, a vörös csillag, a sarló és kalapács. A jelvények rajza sok esetben visszatért a régebbi ábrához, vagy legalábbis jellegzetességeiben sokat átmentett azokból.

A teljesítménytúrák tovább folytatódnak. A színek változtatása már kezd kimerülni, ezért új mintát készítenek nem egy túránál, de érdekes módon a résztvevők a régi mintákhoz szívesen ragaszkodnak. A politikai pártok csináltatnak sok jelvényt, főként népszerűsítés céljából. Ezek vagy a hagyományos minták, vagy új tervezésűek. Általános az egyszerűségekre való törekvés. Kongresszusok, összejövetelek, rendezvények készíttetnek a résztvevők számára gyakran jelvényt. Ezek inkább a jelkép alkalmazására törekszenek. A jelvények rögzítésekként egyre általánosabbá válik az eddig használatos biztosítótű vagy egyenes tű helyett a kapocs. Vállalatok emblémái gyakran készülnek dolgozóik részére vagy ügyfeleiknek ajándékképpen. Ma már nem szokás a túldíszített jelvények készíttetése, inkább a nemesen egyszerű, de kifejező mintákat kedvelik a megrendelők.

Az iskolajelvények is igyekeznek visszatérni a régihez, amennyiben – és ez az általános – az előző időszakban jelentős változás történt. A régi minta azonban teljesen nem használható ismét; ezért bizonyos elemeket megőrizve tervezik meg a régi-új mintát.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár: Verseny-díjak árjegyzéke k. n.
2. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Egy kisiparos cég története. Üzemtörténeti Értesítő, 1985.
3. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: A százéves Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár története, Tanulmányok a természettudományok, a technika és orvoslástudomány történetéből, 2000, 81–84. oldal.
4. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa, Numizmatikai Közlöny, XCIV–XCV. (1995–1996) 85–90. old.
5. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa, Numizmatikai Közlöny, XCVII–XCVIII. (1997–1999) (2. rész).
6. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa, Numizmatikai Közlöny, XCIX–MM (1999–2000) (3. rész).
7. *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa, Numizmatikai Közlöny, CII–CIII (2003–2004) (4. rész).
8. *Simonffy Krisztina*: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár tárgyi emlékei. Magyar Múzeumok 2003/3. 30–31. old.

